

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Λίγες μέρες μετά τό θάνατο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη γνώρισα τή γυναίκα του, τήν κυρία Έλ. Σαμίου. Ἀπό κείνη ἔμαθα πώς ὅσα χρόνια ἔζησε κοντά του –καί ζήσανε μαζί 35 χρόνια– μιλούσανε πάντα στόν πληθυντικό. Μοῦ ἐπανάλαβε μάλιστα κι ἕνα-δύο διαλόγους τους. Εἶναι ἀδύνατο νά πῶ τό τί αἰσθάνθηκα. Δέν ἀντέχω ν' ἀναποδογυρίζονται οἱ ἄνθρωποι. Μά σάν γίνει ἕνας σεισμός κι ἀνοίξει μιά ραγισματιά, θά γκρεμίσω τόν τοίχο. Θά μάθω, θά δῶ, ἔστω κι ἂν μέ περιμένει ἡ μοίρα τῆς κυρίας Λώτ. Θά διαπιστώσω, ὅμως, πόσο ἀντέχει στό φῶς ὅ,τι μέ ξεγέλασε γι' ἀληθινό ἢ ἀπλῶς μέ συγκίνησε.

Μέ ὀδυνηρότερη δουλειά δέν καταπιάστηκα στή ζωή μου, ἐγώ, πού δουλεύω ἀρκετά χρόνια σέ δημόσιες ὑπηρεσίες καί ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις.

Ὅταν καταπιαστεῖς μέ τό ἔργο καί τή ζωή τοῦ Καζαντζάκη, θά τόν πονέσεις μά καί θά τόν ἀρνηθεῖς. Θά ἔχεις ὅμως τιμωρηθεῖ γι' αὐτό σκληρότατα, ὅταν μάλιστα ἀσχολεῖσαι γιά πρώτη φορά μέ μιά τέτοια ἄχαρη ἐργασία.

Τό νά ὑποτάξεις τό ὕλικό «Καζαντζάκης», νά τοῦ δώσεις μιά συνοχή, παρ' ὅλη τήν ἀέναη ἐπανάληψή του, εἶναι ἄθλος. Τό τί πίκρες μοῦ στοίχισε αὐτός ὁ ἄνθρωπος, τί προβλήματα συνειδήσης, τί ἀγωνίες κι ἀμφιταλαντεύσεις γιά νά κρατιέμαι πάντα στόν ἴσιο δρόμο, νά μείνω ἀνεπηρέαστη, ἀληθινή καί συνεπής, δέν λέγεται. Ἦρθανε στιγμές πού ἀγα-

ναχτοῦσα γιά ὅ,τι ἐνιωθα μόνο ἀπό διαίσθηση χωρίς νά μπορῶ νά τό ἀποδείξω. Καί σάν ἀνακάλυπτα ὅ,τι θά στήριζε καί θά δικαίωνα ξεκάθαρα τήν ἀποψή μου, ἀντί γιά ἱκανοποίηση αἰσθανόμενα συντριβή. Ἐνας τραγικός –νά τί ἦταν ὁ Καζαντζάκης–, «ένας ἀκροβάτης πάνω ἀπ' τό χάος», ὅπως αὐτοχαρακτηρίζεται, ἀσπλαχνος γιά τήν ἀνθρωπότητα, ἀσπλαχνος γιά τόν ἑαυτό του, πού ἔχε φυλάξει ὁμως μπόλικη ἀσπλαχνιά καί γιά τόν μελετητή του.

Θά μποροῦσα νά τυπώσω ἕνα μεγάλο βιβλίο παραθέτοντας τίς ἐπαναλήψεις, ὅχι πιά τῶν ἰδεῶν του, μά τῶν φράσεων, τῶν ἐκφράσεων, τῶν εἰκόνων, τῶν τύπων καί τῶν σελίδων ἀκόμη, πού περνοῦν ἀπ' τό ἴνα στ' ἄλλο σ' ὅλα του τά βιβλία. Ἔτσι, σάν εἶσαι ὑποχρεωμένος νά τόν διαβάσεις ὅλον, παθαίνεις ὅ,τι καί οἱ ἀσθενεῖς πού ὑποβάλλονται σέ test καί ὑποχρεώνονται νά τρῶνε ρύζι ἕνα μήνα συνέχεια, τόν ἄλλο μήνα χόρτα κ.ο.κ. Στό τέλος παθαίνεις ἀβιταμίνωση. Τό νά δουλέψεις πάντως τόσο καιρό ἀναζητώντας μέσ' ἀπό τό ἔργο τόν ἄνθρωπο, μέσ' ἀπό τόν ἄνθρωπο τό σκοπό καί τόν προσορισμό τοῦ ἔργου, γιά νά σοῦ μείνει στά χέρια «ὁ καπνός, ἡ μοναδική σημαία τῆς ζωῆς», δέν εἶν' εὐχάριστο· καθόλου εὐχάριστο. Τίς πιά πολλές φορές ὁμως, ὅ,τι δέν εἶναι εὐχάριστο, εἶναι τό πιά χρήσιμο. Ὅχι γιά μᾶς, μά γιά τούς νέους, πού ἀκολουθώντας τούς αἰώνιους νόμους τῆς φύσης ἔχουνε τά μάτια τους γεμάτα φῶς καί πίστη κι ἄς ζοῦνε σέ τοῦτο τόν ἀπίθανο κόσμο, ὅπου ἡ σιγουριά δέν ἔχει καμιά θέση στή ζωή μας. Ἡ πίστη τους αὐτή εἶναι πού ζητάει σύμβολα γιά νά στηριχτεῖ. Μά προκειμένου νά τούς βάλουμε στό χέρι τό λάβαρο τῆς ἄρνησης καί τοῦ τίποτα πού μᾶς παράδωσε ὁ Καζαντζάκης, ἄς τούς ἀφήσουμε νά δημιουργήσουνε καινούργια. Ἀρκετά δέν ὑποσιτιστήκαμε μέ τόν μηδενισμό;

ἼΑΣ ψάξουν λοιπόν οἱ νέοι μόνοι τους. Κι ἂν εἶναι νά χαθεῖ ὁ κόσμος μας, ἄς μὴν τοὺς δηλητηριάσουμε τὸν λίγο καιρὸ πού τοὺς μένει. Μ' ἂν πάλι θέλουν, μέ ποιὸ δικαίωμα θά τοὺς ἐμποδίσουμε νά παλέψουν γιὰ νά σώσουν τὸν κόσμο ἀπ' τὸν ἀφανισμό, κι ἀκόμα νά προσπαθήσουν νά τὸν καλυτερέψουν;

Γιὰ τὸν Ν. Καζαντζάκη καὶ τὸ ἔργο του δέν ὑπάρχει σχεδόν βιβλιογραφία, ἔξω ἀπὸ ἄρθρα σέ μορφή κριτικῆς ἢ σχολίων, πού γράφτηκαν τά πλιό πολλά πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ —εἴκοσι— χρόνια καὶ σχεδόν ὅλα γιὰ τὴν Ὀδύσσεια. Ἔργασίες πού νά περιλαμβάνουν τὸ ἔργο καὶ τὴ ζωή του δέν ἔχουμε, ἐκτός ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Π. Πρεβελάκη Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας, μὰ πού κι αὐτὸ δέν περιλαμβάνει καθόλου τὴν προσφορά τοῦ Καζαντζάκη στὸ μυθιστόρημα. Ἀπὸ σύντομες μελέτες μόνο οἱ ἐργασίες τῶν κ.κ. Μ. Αὐγέρη, Αἰμ. Χουρμούζιου, Βασ. Λαούρδα καὶ Δ. Ραυτόπουλου στάθηκαν γιὰ μένα ἀξιόλογα βοηθήματα, καθὼς καὶ οἱ Ἐπιστολές πρὸς τὴν Γαλάτεια πού ἐξέδωσε ὁ Δίφρος τὸ 1958, καὶ τὸ μυθιστόρημα τῆς κ. Γαλάτειας Καζαντζάκη, Ἄνθρωποι καὶ ὑπεράνθρωποι. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νά εὐχαριστήσω θερμὰ ὅσους μέ βοήθησαν μέ ὅποιονδήποτε τρόπο στὴν ἐργασία μου. Ἰδιαιτέρα καὶ πρὶν ἀπ' ὅλους τὸν κ. Γεώργιο Παπαστεφάνου, πού μοῦ ἐπέτρεψε νά μεταχειριστῶ τά γράμματα πού ὁ ποιητὴς εἶχε γράψει κατὰ καιροὺς στὸν ἀδερφό του Μ. Παπαστεφάνου, στὴν Ἀμερική. Τὸν ἐξαίρετο καὶ σεβαστὸ φίλο κ. Γεώργιο Κατσίμπαλη, πού μέ τὴ θετικὴ προσφορά του στὰ ἐλληνικὰ γράμματα στάθηκε ἀκόμα γιὰ μιὰ φορά πολὺτιμος βοηθός καὶ γιὰ μένα, μέ τὴ Βιβλιογραφία Ν. Καζαντζάκη, πού ἐξέδωσε

τόν Δεκέμβρη τοῦ 1958, μέ τά ἀποκαλυπτικά καί πολύ διαφωτιστικά στοιχεῖα, δημοσιευμένα σέ συνέχειες μέ τόν τίτλο «Ὁ ἄγνωστος Καζαντζάκης» στή Νέα Ἑστία 1958, καί μέ πολύτιμες πληροφορίες προφορικές ἀπό τίς προσωπικές τους ἀναμνήσεις.

Τόν κ. Π. Πρεβελάκη, πού ἐπίσης μοῦ φώτισε πολλά σημεῖα. Τόν ζωγράφο κ. Τάκη Καλμουῦχο, πού χάριε στή μακρόχρονη φίλια του μέ τόν ποιητή ἦταν σέ θέση νά μοῦ λύσει πολλές ἀπορίες. Τόν ἀγαπητό μου θεῖο Νικ. Κουκουλάκη, πού γνώριζε προσωπικά τόν πατέρα τοῦ συγγραφέα καί δέν ὑποψιάστηκε καν τί πολῦτιμο ὕλικό μοῦ πρόσφερεν σάν μοῦ διηγίότανε ἀξιόλογες ἀναμνήσεις του, πού μέ βοήθησαν νά σχηματίσω ζωντανό τόν τύπο-χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ ἀγριάνθρωπου καπετάν Μιχάλη. Τόν καλό φίλο κ. Γιάννη Μαγκλιῆ, πού μοῦ ἔδειξε τόν Καζαντζάκη μέσ' ἀπό τήν ἀπεριόριστη ἀγάπη του γι' αὐτόν.

Τέλος, καί ἰδιαίτερα, τόν κ. Γιάννη Γουδέλη, ποιητή καί ἐκδότη, πού εἶχε τήν καλοσύνη νά μοῦ χαρίσει ὅλα σχεδόν τά βιβλία τοῦ Καζαντζάκη.

Λ.Ζ.